Søndag - ikke lenger den store familiedagen?

Aase Lømo

I perioden 1980 til 1990 gikk felles tid til samvær ned både blant småbarnsfamilier og for husholdninger med tenåringer. I gjennomsnitt tilbrakte småbarnsfamilier vel en halv time mindre per dag samlet i 1990 enn i 1980. Nedgangen gjaldt både for hverdager og helger, men så ut til å være mest markert i helgene. Dagliglivet i "kjernefamilien" er altså i forandring, og trolig ble denne utviklingen videreført på 1990-tallet.

I løpet av de siste tiårene har det skjedd store endringer blant familier i Norge, blant annet gjennom kvinners inntog på arbeidsmarkedet og utbygging av den offentlige omsorgen (Ellingsæter 1989, Leira 1991). Samtidig har det foregått endringer i kvinners og menns innsats i og fordeling av omsorgsoppgavene i hjemmet (Langsether og Lømo 1997). Denne utviklingen bunner i mange forhold, blant annet henger den sammen med store kulturelle og holdningsmessige endringer i samfunnet. Bjørnberg (1992) mener at endringene i familiens rolle og betydning i barns og voksnes liv må sees i lys av allmenne moderniserings- og individualiseringsprosesser i samfunnet. Vi har fått et mer pluralistisk samfunn, blant annet når det gjelder familieformer og livsstiler. Den enkelte har fått større muligheter til å delta i ulike aktiviteter – kanskje særlig på fritiden. Man går ikke lenger inn i ferdigdefinerte roller som for eksempel mor og/eller yrkeskvinne. Denne "fristillingen" fra sosiale normer og regler har blant annet ført til at "identitetsskaping har blitt en oppgave for den enkelte" (Andenæs 1989). Vi kan tenke oss at større legitimitet for individuell selvrealisering kan skje på bekostning av tradisjonelle familieforpliktelser.

Til tross for et høyt antall skilsmisser og et økende antall enslige forsørgere, var kjernefamilien den dominerende familieformen i Norge også ved inngangen av 1990-årene. Gjennom hele etterkrigstiden har familiens grenser også markert grensen mellom det private og det offentlige (Sørhaug 1992). For eksempel har *hjem* og *familie* blitt forstått som overlappende begreper. Sørhaug hevder imidlertid at kjernefamilien i sitt daglige liv har gjennomgått store forandringer fra 1970-tallet og framover nettopp når det gjelder de markerte grensene til omverdenen. Ett eksempel på det er at barns venner deltar i familiens måltider og andre aktiviteter på en annen måte enn ved inngangen til 1970-tallet (Frønes 1989). Utbyggingen av offentlige tilsynsordninger de siste tiårene har flyttet noe av omsorgen og oppdragelsen fra den skjermende familien og ut i det offentlige rom.

Data om hvor mye tid *hele* husholdningen er samlet og hvor mye tid *hele* husholdningen tilbringer rundt matbordet, er to av mange indikatorer på hvorvidt kjernefamilien har endret sin funksjon som en klar avgrenset, privat og sosial enhet. Samværsdataene fra tidsnyttingsundersøkelsene gir oss i så måte informasjon om en viktig, men avgrenset del av det komplekse familielivet i endring.

Hva er familiesamvær?

Vi skal først se på omfanget av *felles familiesamvær, definert som den tid der alle husholdningens medlemmer er sammen*. Den tiden er beregnet ut ifra hvem informantene oppgir å ha samvær med i hvert tidsintervall i den tiden de fører dagbok (se ramme om datagrunnlag for nærmere forklaring). Informantenes registrering av samvær er basert på følgende instruksjon: "Med samvær mener vi tiden da andre personer oppholder seg på samme sted som Dem og hvor dere har en viss grad av kontakt" (Statistisk sentralbyrå 1992). Som familiesamvær regner vi her de perioder da informanten oppgir å ha tilbrakt tid sammen med alle husholdningsmedlemmene samtidig. Det er det faktiske samværet som måles og ikke den enkeltes subjektive opplevelse av samværet. Vi får dermed et bilde av kvantiteten, men kan ikke si noe

om kvaliteten på samværet. Opplevelser og utbytte av samværet må studeres ved hjelp av andre metoder. Vi tar her utgangspunkt i opplysninger om samvær gitt av gifte/samboende foreldre og skiller mellom småbarnsfamilier og familier med tenåringsbarn. Som småbarnsforeldre regnes de som har minst ett barn 0-6 år i husholdningen, og som tenåringsfamilier regner vi de som har minst ett barn 13-17 år i husholdningen. De som har hjemmeboende barn 18 år eller mer er holdt utenfor i analysene. På den måten kontrollerer vi for effekten av at enkelte familiemedlemmer sosialt, kulturelt og eventuelt økonomisk er på vei ut av denne sosialt og økonomisk avgrensete enheten.[1]

Mye felles familietid kan tolkes som en indikator på hvor "familieorientert" familien er. Vi skal imidlertid ikke her diskutere hva som er for mye, for lite eller passe mye tid. Mye felles familietid kan for noen familier være resultat av en daglig rytme for den enkelte som sammenfaller med tilsvarende mye hjemmetid for de andre i familien, og som dermed fører til mye tilfeldig og endog "ufrivillig" familiesamvær. I andre familier kan like stort omfang være resultat av bevisste valg om mye felles samvær.

Datagrunnlag

Denne artikkelen tar utgangspunkt i enkelte funn fra rapporten "Jo mere vi er sammen … Samværsmønster i familier med småbarn og i familier med tenåringsbarn 1980 – 1990", som er utgitt av NOVA (Lømo 1999). Rapporten er i all hovedsak basert på Statistisk sentralbyrås tidsnyttingsundersøkelser.

Tidsnyttingsundersøkelsene er foretatt omtrent hvert tiende år. Den første ble gjennomført i 1971, og i år 2000 er man i ferd med å samle inn data til den fjerde i rekken. Kjernen i tidsnyttingsundersøkelsene er en tidsdagbok som er skreddersydd for å registrere hvilke aktiviteter som utføres, når de utføres, hvor lenge de varer og hvem man er sammen med (samvær). Datainnsamlingen foregår over et helt år, og utvalget består av personer, ikke husholdninger. Alle ukedagene er likt representert i utvalget, og hver av deltakerne (informantene) fører dagbok i to døgn. Dagbøkene er delt inn i kvartersintervaller om dagen og halvtimesintervaller om natten (fra kl. 0000 til 0600). Deltakerne noterer sine aktiviteter med egne ord. I ettertid tilordnes hver aktivitet en kode ut fra en liste med vel 100 ulike kategorier. For hvert tidsintervall noterer deltakerne også om de er alene eller sammen med andre, og hvem de eventuelt er sammen med. Samvær med husholdningsmedlemmer kartlegges særlig detaljert, og ut fra denne registreringen kan man studere hvor mye tid som tilbringes sammen med ulike personer i husholdningen. I denne artikkelen ser vi på hvor mye tid hele husholdningen er samlet. Tid til samvær ble registrert første gang i 1980 og ble også kartlagt i 1990. Vi kan derfor studere endringer i løpet av 1980-tallet.

I tidsnyttingsundersøkelsene er det døgn som er enheten, ikke person. Ettersom hver deltaker bare fører dagbok i to døgn, får vi ikke noe fullstendig bilde av enkeltpersoners tidsbruk. Undersøkelsene egner seg derimot godt til å beregne gjennomsnittstall for befolkningen som helhet, eller for ulike grupper. Det er slike tall som presenteres her. Vi ser på gjennomsnittlig tid til samvær med alle husholdningsmedlemmer blant gifte/samboende foreldre med småbarn, og blant de som har tenåringer. Når vi presenterer gjennomsnitt for småbarnsforeldre/tenåringsforeldre, inngår både de som faktisk hadde samvær med hele husholdningen på føringsdagen, og de som ikke hadde slikt samvær. I tillegg viser vi gjennomsnittstall for de som hadde slikt samvær på en gitt dag, samt andelene som rapporterte om slikt samvær. Videre viser vi både gjennomsnittstall for alle ukedagene under ett og for ulike dager separat.

Familiesamvær definert som den tid der *alle* husholdningens medlemmer er samlet, er på flere måter en "streng" definisjon. Det er mange forhold som kan medføre at samvær med hele husholdningen ikke lar seg gjennomføre i stort omfang. Noen av familiemedlemmene kan være mye sammen uten at det kommer fram via dette målet på samvær. Vi kan for eksempel tenke oss at en trebarnsfamilie med stor aldersspredning mellom barna kan være vel så familiekjær som en ettbarnsfamilie, selv om dennes *felles familietid* kan være langt kortere enn hos ettbarnsfamilien. Fordi de strukturelle egenskapene i husholdninger med småbarn og tenåringsbarn (antall barn og deres aldersfordeling) ikke forandret seg i særlig grad i den perioden vi ser på, vil mulige endringer i familiesamvær klarere kunne tolkes som et uttrykk for endringer i familieorientering. I denne artikkelen ser vi altså på endringer i perioden 1980 til 1990 og peker på flere interessante utviklingstrekk. På enkelte områder kan vi imidlertid ikke trekke sikre konklusjoner ettersom beregningene er basert på forholdsvis få observasjoner. Dette innebærer at det er knyttet stor usikkerhet til tallene. Når resultatene fra Tidsbruksundersøkelsen 2000 foreligger, vil vi kunne analysere utviklingen over en lengre periode og får bedre holdepunkter for å trekke sikre slutninger om endringstrekk.

Klar nedgang i småbarnsfamiliers samværstid

Ut ifra hypotesen om en mer individualiserende livsstil blant foreldre, som i befolkningen generelt, er det rimelig å anta at småbarnsfamilier tilbringer mindre tid samlet enn før. Tabell 1 viser gjennomsnittlig tid til samlet familiesamvær blant småbarnsforeldre i 1980 og i 1990.

I 1990 var småbarnsfamiliene samlet vel to og en halv time i gjennomsnitt per dag. Dette var en klar nedgang i forhold til 1980 da samværstiden var om lag tre timer og ett kvarter i gjennomsnitt per dag. Nedgangen er på om lag 20 prosent, og endringen er statistisk signifikant på 5-prosentnivå. Vi vet fra før at både mødres og fedres tid sammen med barn under skolealder var om lag tjue minutter lavere per dag i 1990 enn i 1980 (jf. tabell 4.3.2 i Lømo 1999). Det betyr at reduksjonen i den tiden hele husholdningen er samlet henger nært sammen med endringen i hvor mye tid mødre og fedre hver for seg tilbringer med sine barn. Når småbarnsforeldre reduserte samværstiden med barna på 1980-tallet, ble resultatet mindre felles familietid. En slik utvikling er slik vi kan vente når det gjelder samvær med barn med stort tilsynsbehov i en tid da det ble mer og mer vanlig at begge småbarnsforeldrene var yrkesaktive. I en travel hverdag vil barnas behov for tilsyn og samvær med en av foreldrene gå foran ønsket om at "alle skal være sammen". Muligens kan utviklingen også tilskrives at folk i større grad deltar i fritidsaktiviteter utenfor husholdningen på egenhånd, eller at barna har ulike behov for oppfølging og tilsyn, slik at foreldre i større grad enn tidligere tar seg av hvert sitt barn.

Tabell 1 viser også husholdningenes samværstid på ulike ukedager. Både i 1980 og 1990 var det, som vi kunne vente, slik at det felles familiesamværet var atskillig mer omfattende på lørdager og søndager enn på hverdager. Skillet mellom hverdag og helg så imidlertid ut til å være noe mindre klart i 1990 enn i 1980. Ser vi på endringene i samlet familietid for hverdager og helger hver for seg, kan det se ut til at

Tabell 1. Tid hele husholdningen var samlet. Tall for alle dager og for ulike ukedager blant småbarnsforeldre. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle foreldre, gjennomsnitt for de som hadde slik samvær på føringsdagen, og andel som rapporterte slikt samvær på føringsdagen. Timer/minutter og prosent

	1980				1990			
Ukedag	Gjennomsnitt for alle	Gjennomsnitt for de med samvær	Andel med samvær	Antall observasjoner	Gjennomsnitt for alle	Gjennomsnitt for de med samvær	Andel med samvær	Antall observasjoner
Alle dager	3,14			1 159	2,37			908
Mandag-torsdag	2,24	2,52	84	662	2,05	2,32	81	490
Fredag	2,24	2,56	82	155	1,59	2,26	81	151
Lørdag	4,36	5,18	87	168	3,38	4,27	82	138
Søndag	5,49	6,15	93	174	4,19	5,06	84	135

nedgangen på 1980-tallet var mer markert i helgen, og særlig for søndagen, enn på hverdagene. Mens småbarnsfamiliene i 1980 i gjennomsnitt var samlet i vel fem timer og tre kvarter på søndager, var samværstiden på søndager i 1990 vel fire timer og ett kvarter i gjennomsnitt. Dette er en nedgang på 26 prosent. Når materialet splittes i undergrupper slik vi har gjort i tabell 1, får vi forholdsvis få observasjoner i hver gruppe. Dette innebærer at usikkerheten ved tallene blir større, slik at endringstendensene ikke er statistisk sikre. Den markerte nedgangen i samværstid i helgene peker imidlertid i retning av at det skjedde endringer her i perioden. Når resultatene fra tidsbruksundersøkelsen i år 2000 foreligger, vil vi kunne se om dette er en trend som fortsatte på 1990-tallet, noe som i tilfellet vil underbygge inntrykket av at helgen, og særlig søndagen, har endret sin rolle som familiedag. Tidligere analyser av hvor mye tid mødre og fedre tilbrakte sammen med barn peker også i retning av at det særlig er helgesamværet som er gått ned (Lømo 1999, Kitterød 1992).

Vi har nå sett på gjennomsnittlig samværstid for alle småbarnsforeldre under ett. Ved å beregne gjennomsnittstall for de som hadde slikt samvær på føringsdagen, og for andelen som oppgav slikt samvær, kan vi få et inntrykk av om endringene bunner i at færre husholdninger var samlet på en tilfeldig dag i 1990 enn i 1980, eller i at den enkelte husholdning som var samlet tilbrakte mindre tid sammen enn tidligere. Tabell 1 tyder på at begge disse forholdene hadde betydning. Det ser ut til at noe færre oppgav at hele husholdningen var samlet i 1990 enn i 1980[2], samtidig som gjennomsnittlig samværstid for de som var samlet, var noe lavere.

Tendensen i retning av en nedgang i samværstiden i helgene styrker hypotesen om en individualiseringsprosess. Når barnas omsorgs- og tilsynsbehov er dekket i samværet med en av foreldrene, kan den andre heller gjøre andre ting enn å være sammen med familien. Småbarnsfedre hadde en viss økning i tid til inntektsgivende arbeid på søndager i denne perioden, men det forklarer bare noe av nedgangen i tiden hele husholdningen var samlet.

Samvær i tenåringsfamilier

Som tenåringsforeldre regnes her de som har minst ett barn i alderen 13-17 år. Det er rimelig å forvente mindre tid til felles familiesamvær i denne gruppen enn blant småbarnsforeldre. Det er helt andre samhandlingsprosesser mellom barn og foreldre og mer individuelle tilpasninger i tid og rom i en tenåringsfamilie enn i en småbarnsfamilie. Foreldre er ikke bundet opp av de samme tilsyns- og omsorgsoppgavene, samtidig som tenåringers egen aksjonsradius og behov for "å være for seg selv" legger føringer på familiens samværsomfang. Derfor vil opplagt omfanget av familiesamvær ligge på et annet nivå enn hos småbarnsfamiliene. I tenåringsfamilier vil det også sannsynligvis være barna, og ikke foreldrene, som først og fremst legger føringer på hvor mye hele familien er samlet.

I gjennomsnitt var husholdninger med tenåringer samlet om lag to timer per dag i 1990 (tabell 2). Dette var atskillig mindre enn i småbarnsfamiliene, og det så også ut til å ha vært en viss nedgang i forhold til tenåringsfamilier i 1980. Da var den felles familietiden i tenåringsfamilier to timer og tjuefem minutter i gjennomsnitt per dag. I 1980 oppgav 78 prosent av tenåringsforeldrene å ha vært sammen med hele husholdningen på en tilfeldig dag. Ti år senere gjaldt dette 72 prosent. Dette kan tyde på at nedgangen i gjennomsnittlig tid til familiesamvær i tenåringsfamilier bunnet i at færre husholdninger var samlet i løpet av en dag i 1990 enn i 1980, men det forholdsvis lave antallet observasjoner i analysegruppene innebærer at det er betydelig usikkerhet ved tallene.

Når vi splitter opp etter ukedager, ser vi tendenser til det samme

Tabell 2. Tid hele husholdningen var samlet. Tall for alle dager og for ulike ukedager blant tenåringsforeldre. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle foreldre og andel som rapporterte slikt samvær på føringsdagen. Timer/minutter og prosent

	1980			1990		
Ukedag	Gjennom-snitt for alle	Andel med samvær	Antall observa-sjoner	Gjennom-snitt for alle	Andel med samvær	Antall observa-sjoner
Alle dager	2,25	78	699	2,02	72	506
Mandag-torsdag	1,57	78	424	1,40	72	284
Fredag	1,53	73	94	1,52	69	77
Lørdag	3,22	75	92	2,40	69	74
Søndag	4,11	88	89	3,04	79	71

mønsteret som vi fant for småbarnsfamilier. Vi skal imidlertid være oppmerksom på at vi har med små grupper å gjøre, slik at endringene ikke er statistisk sikre. Det ser ut til at det først og fremst var i helgene at den samlete familietiden ble redusert i løpet av 1980-tallet. For lørdager var den gjennomsnittlige tiden til samvær tre timer og tjueto minutter i 1980 og to timer og førti minutter i 1990. Tilsvarende tall for søndager var henholdsvis fire timer og elleve minutter og tre timer og fire minutter. Ser vi på andelen som rapporterte at hele husholdningen var samlet i løpet av en dag, kan det se ut til at søndagene skilte seg mindre fra hverdagene i 1990 enn i 1980.

Søndagen på retur som familiedag?

Både i 1990 og 1980 var det, både i småbarns- og tenåringsfamilier, klart mer samlet familietid på søndager enn på hverdager. Likevel kan det altså se ut til at søndagen fikk svekket sin funksjon som den "store" familiedagen. Blant småbarnsfamiliene gikk gjennomsnittssamværet ned på alle ukedagene, men nedgangen så ut til å være størst i helgen. Tallene for tenåringsfamiliene tyder på at nedgangen nesten utelukkende bunnet i mindre helgesamvær, men her er det stor usikkerhet ved tallene.

Det krever en viss innsats i tilrettelegging for alle familiemedlemmene for å kunne realisere noe felles tid i løpet av en dag. Nedgangen i felles samværstid i barnefamiliene peker i retning av at dette hadde lavere prioritet i 1990 enn i 1980. En annen måte å forstå denne utviklingen på, er at familiens ulike medlemmer ikke hadde så mange andre konkurrerende "ikke-familiære" gjøremål, og dermed konkurrerende samværsformer, i 1980 som i 1990. Felles familiesamvær må jo til en viss grad også forstås som resultat av individuell avkobling fra "livet utenfor".

I løpet av 1980-tallet fikk de fleste bedre økonomi, samtidig som aktivitetstilbudet til både barn og voksne vokste. Økt individualisering i samfunnet har blant annet gitt seg utslag i større valgmuligheter både for barn og foreldre når det gjelder fritidsaktiviteter. Det blir hevdet at fritiden betyr stadig mer i menneskers identitetsskaping (Lash & Urry 1994). Muligens ble fritiden i større grad brukt til annet enn familiesamvær i 1990 enn i 1980. Kanskje var det flere både blant småbarnsforeldrene og tenåringsforeldrene som gikk i treningsstudio, en tur på

byen eller i marka med andre (enn familien) på en tilfeldig søndag i 1990 enn ti år tidligere. Men det kan også være slik, selv i familier med mindreårige barn, at det snarere er barna som ikke har tid til foreldrene enn omvendt. Dette kan vi imidlertid ikke si noe om ut fra det datamaterialet som analyseres her.

Uansett peker nedgangen i familiesamvær mot en tendens til at fokus på selve kjernefamilien ikke lenger var så framtredende ved inngangen til 1990-tallet som ti år tidligere. Familiemedlemmenes livsførsel, spesielt i fritiden, fikk trolig et mer individualistisk preg i løpet av 1980-tallet, noe som i tilfelle stemmer med hypotesen om modernismens konsekvenser for familielivet (Björnberg 1992). Muligens kan noe av endringen i tiden til samlet familiesamvær også tilskrives endringer i familiemønsteret og derav følgende endringer i helgesamværet. Konkret tenker vi på at økningen i skilsmisser har gitt flere "helgepappaer" og dermed flere barn som tilbringer lørdagene og søndagene utenfor sin vanlige husholdning.

Felles måltid: En sosial og kulturell betydning

Omfang av familiesamvær kan fortelle noe om familiens stilling i samfunnet. Tid til felles måltider er sannsynligvis en enda bedre indikator på hvor sterk stilling kjernefamilien har som sosial enhet. I de fleste kulturer har mat, og det å dele et måltid, stor symbolsk betydning. Inngåelse av ekteskap, begravelser og andre overgangsritualer befestes med måltider (Douglas 1966, Weiner 1988). Det vanker også gjerne både vått og tørt selv i uformelle sosiale sammenhenger. Det er kulturelle forskjeller i Norge som bestemmer om det er kaffekoppene og bløtkaken som settes fram, eller om vinflasken åpnes når man får besøk eller noe skal feires, men *noe* må på bordet.

I vårt samfunn har familiens middagsmåltid kulturelt hatt en særstilling i lønnsarbeiderfamiliens familieliv (Dreyer og Dreyer 1973). Gjennom sitt husarbeid, og særlig gjennom matlaging, har den hjemmeværende husmoren gitt av sin tid og gjort arbeidet av kjærlighet (Borchgrevink og Melhuus 1984, Fürst og Wold 1983). Fordi familien er basert på gjensidige følelser, blir familiens "gjenytelse" bekreftelse og kjærlighet (ibid). Noe annet ville vært utenkelig. Om ikke middagen var familiens høydepunkt, var den i hvert fall midtpunktet i organiseringen av det daglige familieliv. I lønnsarbeiderfamilien ble middagen tilpasset det tidspunkt da far kom hjem fra arbeidet. I vårt datamateriale kan vi ikke skille mellom ulike typer måltider, men vi kan se på tid til måltider generelt. Her inngår altså både frokost, middag, kveldsmat og andre måltider.

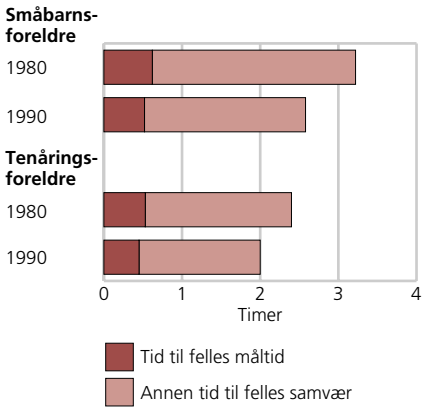
Foruten en praktisk avvikling av det å spise, muliggjør felles måltider kontakt og oppsummering av dagen for den enkelte. Familiemiddagen har også hatt en særstilling i vår kultur som ledd i oppdragelse av barn (Frønes 1989). Måltidets allmenne betydning som "sosialt lim" betyr for familiens del den daglige bekreftelsen på tilhørighet og kjærlighet. Felles tid til måltid er kvalitativt sett noe annet enn svært mye av andre felles gjøremål, som for eksempel fjernsynsseing. En samling rundt et middagsbord krever mer planlegging og organisering enn samlingen i sofakroken. Felles måltid symboliserer derfor mye av det som familien er tuftet på, nemlig uforbeholden omtanke og kjærlighet. Når familien har mistet mange av sine tidligere funksjoner, baseres den i stadig større grad på et følelsesfellesskap (Skårderud 1991). Vi kan derfor tenke oss at betydningen av felles måltider for familien har økt med årene.

Fremdeles tid til felles måltider?

Hvordan så det så ut i de tusen hjem der vi vet at mor fremdeles i 1990 stod for hoveddelen av husarbeidet, samtidig som hun tilbrakte store deler av dagen på jobb utenfor hjemmet? Ble felles måltider holdt i hevd også i 1990, eller hadde mindre samvær og økt yrkesaktivitet blant kvinner fått konsekvenser for familiens daglige samling rundt maten? Hvordan ble tiden til felles måltider påvirket av at både foreldre og barn forholdt seg til et større tilbud av fritidsaktiviteter? Fikk felles tid til måltid mer plass i løpet av 1980-tallet, eller ble samværet rundt måltider redusert i takt med nedgangen i familiesamværet generelt?

Både for småbarnsforeldre og foreldre med tenåringer ser vi at andelen av tiden til felles samvær som ble brukt til måltider, var omtrent den samme i 1990 som i 1980 (figur 1). På begge tidspunktene gikk om lag en femtedel av familiesamværet til felles måltider. Heller ikke gjennomsnittstallene for tid brukt til måltider endret seg noe særlig i løpet av 1980-tallet. For småbarnsfamiliene og tenåringsfamiliene var gjennomsnittstallene henholdsvis seks og fem minutter lavere i 1990 enn i 1980, og endringene er ikke statistisk sikre. I gjennomsnitt brukte altså familier omtrent like mye tid til felles måltider i 1990 som i 1980. Både absolutt og relativt ser det dermed ut til at mål-

Figur 1. Tid hele husholdningen var samlet og tid til felles måltider. Tall for småbarnsforeldre og tenåringsforeldre. 1980 og 1990. Timer

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsene.

tidet hadde den samme plassen i familiens dagligliv i 1990 som ti år tidligere.

I tråd med mindre tid til felles samvær generelt, kunne vi kanskje vente at måltidene ville gå fortere unna. Beregner vi tid til felles måltid for de som oppgav at de hadde spist sammen med hele husholdningen i løpet av føringsdagen, ser vi imidlertid ingen klar endring. Den gjennomsnittlige tiden til felles måltid blant småbarnsfamilier som i det hele tatt hadde vært samlet rundt matbordet, var på drøye førti minutter både i 1980 og i 1990. For tenåringsfamiliene er tilsvarende tall henholdsvis førtisju og førtiåtte minutter. Det er altså ikke noe som tyder på at familien spiste fortere når den først var samlet i 1990 enn i 1980.

I 1980 oppgav tre fjerdedeler av småbarnsforeldrene at husholdningen hadde vært samlet rundt et måltid i løpet av en tilfeldig dag. I 1990 gjaldt dette bare to tredjedeler. Endringen er såpass markert at den er statistisk sikker. Disse målene betyr *ikke* at de øvrige barnefamiliene aldri var samlet rundt et måltid. De kan i prinsippet ha spist sammen hver dag den siste uken før dagbokføringene. At en tredjedel av familiene ikke hadde noe felles måltid en tilfeldig føringsdag i 1990, er ett uttrykk for egenskaper ved hele gruppen av småbarnsfamilier. Tegn til en tilsvarende utvikling ser vi blant tenåringsfamiliene. I 1980 oppgav 66 prosent av tenåringsforeldrene at familien hadde noe felles tid rundt bordet på en tilfeldig dag. Ti år senere var andelen 57 prosent.

Det kan derfor se ut til at fellesmåltidet har karakter av både stabilitet og endring. Samling rundt måltider utgjorde en like stor andel av det felles familiesamværet i 1990 som i 1980. Det var heller ingen statistisk sikker nedgang i den gjennomsnittlige tidsbruken til felles måltider. Imidlertid kan det se ut til at noe færre var samlet rundt felles måltider i løpet av en tilfeldig dag i 1990 enn i 1980, noe som gjaldt både for småbarnsfamilier og for husholdninger med tenåringer.

Har tenåringsfamilien tid til søndagsmiddagen?

Den enkeltes aksjonsradius er langt større i tenåringsfamilien enn i småbarnsfamilien. Vi kan tenke oss at tenåringen selv er vanskeligst å "holde hjemme" på fredag og lørdag kveld. Samtidig vil voksnes og barns ulike gjøremål i løpet av uken sannsynligvis redusere muligheten for felles måltid. For tenåringsfamiliene skal vi derfor se på felles tid til måltid for ulike ukedager. Et interessant spørsmål er også om vi her ser tendenser til at søndagsmiddagen har redusert sin posisjon som "ukens høydepunkt" i tråd med endringer i samlet søndagssamvær.

Vi har allerede nevnt at når vi ser alle ukedager under ett, ser det ut til at andelen tenåringsforeldre som hadde et felles måltid i løpet av føringsdagen, var noe lavere i 1990 enn i 1980. Tabell 3 viser at dette mønsteret ser ut til å gjelde både for hverdager og helgedager. Når materialer brytes ned på ukedager slik som her, blir det imidlertid såpass få observasjoner i hver gruppe at endringstallene blir usikre. I 1980 så det ut til at søndagen skilte seg fra hverdager både ved at flere rapporterte om felles måltider og ved at den gjennomsnittlige tiden til felles måltider var høyere. Målt ved andelen som rapporterte om felles måltider, kan det se ut til at søndagen skilte seg mindre ut fra ukens øvrige dager i 1990 enn i 1980, men igjen er det viktig å understreke at det er stor usikkerhet ved tallene.

Fredag og lørdag kveld er tider hvor nettopp familien og familiehygge rundt maten er det minst attraktive for tenåringer. Bjerrum Nielsen og Rudberg beskriver holdningen blant 13-16-åringer slik: "Hjemme frivillig en lørdagskveld er man bare hvis man er syk" (Bjerrum Nielsen og Rudberg 1991:198). Hvor mye av dette "fraværet" som kan skyldes foreldres "selskapelighet" vet vi som kjent ikke, men hovedårsaken ligger meget trolig i ungdoms eget liv utenfor familien. Andelen som oppgav å ha noe felles måltid på lørdager var om lag på samme nivå i 1990 som ti år tidligere.

Mye tyder på at søndagen har utviklet seg til å være en dag som i større grad ser ut til å være preget av andre samværskonstellasjoner enn familien. Betyr det at noen av familiens medlemmer heller spiser middag sammen med andre enn familien, eller betyr det snarere at man dropper selve måltidet og bare

Tabell 3. Tid brukt til felles måltider. Tall for alle dager og for ulike ukedager blant tenåringsforeldre. 1980 og 1990. Gjennomsnitt for alle foreldre og andel som rapporterte om felles måltid på føringsdagen. Timer/minutter og prosent

	1980			1990		
Ukedag	Gjennom-snitt for alle	Andel med felles måltid	Antall observa-sjoner	Gjennom-snitt for alle	Andel med felles måltid	Antall observa-sjoner
Alle dager	0,32	66	699	0,27	57	506
Mandag-torsdag	0,28	65	424	0,23	56	284
Fredag	0,24	61	94	0,23	55	77
Lørdag	0,35	60	92	0,32	59	74
Søndag	0,50	80	89	0,43	65	71

tar noe i farta? Dette kan vi ikke gi svar på her, men søndagssamværet og fellesmåltider på søndager kan se ut til å ha svekket sin plass også i tenåringsfamiliers liv.

Har familien fått trangere livsvilkår?

Det er viktig å huske på at vi her har sett på tid til *felles* måltid for hele husholdningen. Vi har ikke vist hvor mye tid enkeltpersoner bruker til måltider, eller hvor mye tid som går med til måltider hvor deler av husholdningen er samlet. Vi vet derfor ikke om den økende andel uten felles samling rundt måltidet skyldes at det stadig er ett familiemedlem som ikke deltar i det som for de andre er et felles måltid, eller om det snarere er slik at de enkelte familiemedlemmer spiser når det passer dem selv. Er det for eksempel slik at mikrobølgeovnen muliggjør en mer individualistisk tilpasning der familiens kjøkken mer minner om et cateringselskap?

I løpet av den tiden som er studert her var det en stor utvikling i tilbudet av prefabrikkert mat og ulike fast-food-varianter som raskt kan inntas på et gatehjørne, samtidig som antallet restauranter økte. Det sies at inntak av mat i stadig større grad har blitt en "in-between"-aktivitet (kilde: Tine meierier). Imidlertid vil det sannsynligvis være andre faktorer som har større betydning, særlig for småbarnsfamiliene. Mikrobølgeovnen har inntatt den norske kjøkkenbenken (se for øvrig Langsether og Lømo 1997), og muliggjort middagslaging på et blunk. At middagen var det naturlige samlingspunkt under den klassiske husmorperioden, må også sees i sammenheng med teknologien på den tiden. Skulle man ha håp om varm middag, var det lurt å innfinne seg da den ble servert. Med mikrobølgeovn er det ikke lenger et problem å tilberede middag stykkevis og delt. Et interessant spørsmål her blir derfor om det er tilbudet av tekniske innretninger og helt eller delvis ferdig behandlet mat fra butikken som har redusert omkostningen ved å komme for sent til middag og omkostningene ved å ta matlaging mer på sparket, eller at de voksne, fortrinnsvis mor, ikke lenger legger like stor vekt på å samle familien til måltidene.

Ovenfor så vi at familien ikke spiste noe fortere når de først spiste sammen. Det er likevel fristende å stille spørsmål om familien ikke lenger tar seg tid til å spise. Dagbokdataene er som kjent basert på femten minutters intervaller. Felles inntak av mat som gjøres "i farta" på vei til andre gjøremål, er det godt mulig å rekke på under ett kvarter der kanskje noe annet blir satt opp som hovedaktivitet.

Færre registrerte felles samlinger rundt matbordet kan uansett sees på som et uttrykk for det Sørhaug sier om svekkelsen av middagens betydning som familiens faste samlende rituale (Sørhaug 1992). Dersom det å samle familien, tilberede mat og servere mat er en form for kommunikasjon av symboler for omsorg og kjærlighet, kan det se ut til at familien har fått trangere livsvilkår. Imidlertid kan mye tid brukes til måltid og samvær med enkelte av familiens medlemmer uten at hele husholdningen er samlet. Det er ikke sikkert at foreldrenes (les mors) symboler for kjærlighet og omsorg overfor barna er endret eller redusert, men rammen er kanskje ikke i samme grad som tidligere den avgrensete og samlete kjernefamilien.

Familien anno 2000: Hvilken retning har utviklingen tatt?

De data om samvær i husholdninger som er benyttet i denne artikkelen, er basert på tidsnyttingsundersøkelsene fra 1980 og 1990. Utviklingen på 1990-tallet får vi først kjennskap til når dataene fra Tidsbruksundersøkelsen 2000 foreligger. På bakgrunn av tidligere utviklingstrekk kan vi imidlertid spekulere litt rundt utviklingen på 1990-tallet. Vi har sett at både i småbarnsfamilien og i tenåringsfamilien gikk tiden til familiesamvær ned på 1980-tallet. Nedgangen så ut til å være mer markert i helgen enn på hverdager, og det så også ut til at endringen var noe mer markert i småbarnsfamilier enn blant de med tenåringer i huset. Samtidig ser det ut til at andelen som hadde felles måltider i husholdningen i

løpet av en tilfeldig dag, var noe lavere i 1990 enn i 1980.

Mye kan tale for at de utviklingstrekk vi så på 1980-tallet fortsatte på 1990-tallet. Flere av de faktorene som trolig hadde betydning for utviklingen på 1980-tallet, ble ytterligere forsterket på 1990-tallet. En generell vekst i økonomien har gitt de fleste barnefamilier bedre råd. Samtidig har 1980-tallets økning i tilbud av fritidsaktiviteter, restauranter og feriereiser akselerert utover på 1990-tallet. Dette, sammen med en fortsettelse av individualiseringsprosessen, har høyst sannsynlig ført til at familien har blitt mer utadrettet – noe som trolig vil reflekteres i ytterligere reduksjon i familiesamværet og færre felles søndagsmiddager. Økt yrkesaktivitet blant mødre kan også ha bidratt til en eventuell nedgang. Blant foreldrene til de minste barna kan imidlertid samværstiden ha økt på grunn av bedre permisjonsordninger som ble innført på begynnelsen av 1990-tallet, og kontantstøtteordningen som ble innført på slutten av 1990-tallet. Imidlertid betyr ikke en mulig økning i foreldre-barn-samværet nødvendigvis at felles familiesamvær har økt. Kanskje vil vi se en økt tendens til at en av foreldrene er sammen med barna mens den andre er opptatt med andre gjøremål. Det kan også tenkes at den senere tids sterke fokusering på familie og andre "myke" verdier kan ha satt spor i form av mer tid sammen i familien. Det vil likevel være overraskende om denne tendensen oppveier effektene av de utviklingstrekk som trekker i retning av mindre felles samværstid for hele husholdningen.

1. Vi vet at de fleste barn ikke flytter hjemmefra før etter fylte 18 år, og at mange blir boende hjemme av økonomiske grunner til langt opp i 20-årene. Imidlertid vil deres økte muligheter til å tjene penger, myndighetsalder og mulighet for førerkort gi de større ansvar for eget liv og samtidig mer frihet. Dette vil påvirke familiesamværet i samme retning som der hvor foreldre er "hjemme på skift" eller der barna ikke "ropes inn til middag". Men årsaken til redusert tid med hele familien ligger et helt annet sted.

2. Denne nedgangen i andel som har hatt hele husholdningen samlet kan være et resultat av flere samlivsbrudd i familier med barn. Utvalget i analysene her består av foreldre som er gift eller samboende og som bor sammen med egne barn. Vi vet imidlertid ikke hvor mange av informantenes barn som ikke samtidig er barn av informantens ektefelle/samboer. Dette kan bety at det i 1990 er en større andel småbarnsfamilier hvor noen av barna er fraværende i helgene – på besøk hos den av foreldrene de ikke bor hos til vanlig. Dette får vi imidlertid ikke undersøkt nærmere i vårt materiale.

Litteratur

Andenæs, A. (1989): Identitet og sosial endring. Del 1. *Tidsskrift for Norsk psykologforening,* 26:603–615.

Bjerrum Nielsen, H. og M. Rudberg (1991): *Historien om jenter og gutter. Kjønnssosialisering i et utviklingspsykologisk persepktiv.* Oslo: Universitetsforlaget.

Björnberg, U. (red; 1992): *European Parents in the 1990s. Contradictions and Comparisons*. London: Transaction Publishers.

Borchgrevink, T. og M. Melhuus (1984): "Husarbeid: Tidsbinding av kvinner". I I. Rudie (red.) *Myk start – hard landing*. Oslo: Universitetsforlaget.

Douglas, M. (1966, 1995): *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge.

Dreyer, C. A. og A. S. Dreyer (1973): Family Dinner Time as a Unique Behavior Habitat. *Family process,* 12(3):291-301.

Ellingsæter, A. L. (1989): *Normalisering av deltidsarbeidet. En analyse av endring i kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid i 80-årene.* SØS 71, Statistisk sentralbyrå.

Frønes, I. (1989): *Den norske barndommen*. Oslo: Cappelen forlag.

Fürst, E. og B. K. Wold (1983): Vår daglige mat: Kommunikasjon. Kultur og arbeid. *Sosiologi i dag,* 4/83.

Kitterød, H. (1992): Småbarnsforeldre: Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før. *Samfunnsspeilet,* 1992,3.

Langsether, Å. og Aa. Lømo (1997): *Bedre tid? Gifte kvinners tidsbruk 1970–1990.* NOVA. Rapport 10/97. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Lash, S og J. Urry (1994): *Economies of Signs & Space*. London: Sage.

Lasch, C. (1983): *En trygg havn? Familien i den moderne verden*. Oslo: Gyldendal.

Leira, A. (1991): Mor og far – stat og marked. I Haukaa, R.(red.) *Nye kvinner nye menn***.** Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Lømo, Aa. (1999): *Jo mere vi er sammen…. Samværsmønster i familier med småbarn og i familier med tenåringsbarn 1980 – 1990.* NOVA. Rapport 8/99. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Skårderud, F. (1991): Sultekunstnere. I *Fokus på familien,* 19(2)63-72.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970–90*. NOS C 10.

Sørhaug, T. (1992): Kjærlighetens semantikk. Familiemønstre mot år 2000. *Fokus på familien*, 20:3–27.

Weiner, A. (1988): The Trobriand Islanders of Papua, New Guinea. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Aase Lømo
(aase.lomo@landsam.com) er samfunnsgeograf og arbeider nå ved Landbrukets utredningskontor. Hun var tidligere ansatt ved NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring).